



ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ

Ірина БІЛОУС

Розкрито концептуальні основи фінансового забезпечення подолання бідності. Проаналізовано різні форми цього явища та з'ясовано особливості використання фінансових ресурсів для мінімізації основних аспектів явища бідності.

The conceptual bases of the financial providing of poverty overcoming are explored. Different forms of this problem are analyzed and the features of application of financial resources are found out for minimization of main aspects of the phenomenon of poverty.

Найбільшою проблемою соціально-економічного розвитку країн у сучасному світі вважається бідність. Будучи соціальним явищем, бідність вирізняється з широкого кола проблем, оскільки нерозривно пов'язана з найважливішими аспектами життя і, таким чином, породжує почуття соціальної несправедливості, безвиході та інші негативні наслідки. Домогтися помітних успіхів у подоланні бідності неможливо без активізації фінансових важелів. Це обумовлено насамперед необхідністю усунення недоліків функціонуючої фінансової системи, які призводять до соціальних негараздів. Крім цього, вжиття заходів, спрямованих на подолання проблеми бідності, потребує залучення необхідних фінансових ресурсів. Для того, щоб визначити пріоритетні напрямки застосування фінансових важелів для усунення зазначеної проблеми та сформулювати систему конкретних завдань, на вирішенні яких доцільно сконцентрувати фінансові ресурси, потрібно насамперед детально дослідити об'єкт фінансового забезпечення.

Серед українських та російських науковців, у працях яких висвітлено проблематику бідності та досліджено окремі аспекти фінансового забезпечення її подолання, варто відзначити В. Геєця, М. Горшкова, Ю. Красина, О. Кириленко, В. Кравченка, Е. Лібанову, І. Луніну, А. Разумова, Л. Черенько, А. Шевякова, М. Ягодкіну. Однак у їхніх дослідженнях недостатньо уваги приділено обґрунтуванню комплексного підходу до формування фінансового забезпечення подолання бідності.

Беручи до уваги вищезазначене, окреслена проблема має неабияку актуальність. Відтак метою даної статті є ґрунтовне дослідження різних форм бідності та на цій основі формулювання концептуальних засад системи фінансового забезпечення подолання даного соціально-економічного явища.

Залежно від обраного підходу до оцінювання явища бідності розрізняють такі його форми:

- абсолютна та відносна;
- об'єктивна та суб'єктивна;
- за доходами та за можливостями;

– тимчасова і постійна [1, 7].

Лише на основі поєднання результатів оцінювання бідності, одержаних на основі застосування різних методик, можна найповніше з'ясувати характеристики цієї проблеми.

Дослідження кожної з форм бідності проводять на основі аналізу як рівня бідності, так і її глибини. Рівень бідності характеризує частку осіб у суспільстві, які належать до цієї категорії. Аналіз глибини бідності дає змогу встановити відхилення обсягу ресурсів домашніх господарств від встановленої межі бідності.

Важливе значення для формування фінансового забезпечення подолання бідності має оцінка абсолютної бідності (рис. 1). На основі цього підходу можна здійснювати порівняння проблеми бідності, абстрагуючись здебільшого від специфіки функціонування суспільства як у часовому, так і в просторовому вимірі, яка переважно дуже складно піддається об'єктивному кількісному визначенню.

У процесі фінансового забезпечення подолання бідності визначення її абсолютного рівня має важливе значення. Насамперед ідентифікація бідних на основі такого підходу дає змогу здійснювати порівняння рівня бідності в різних країнах. На основі такого порівняння міжнародні фінансові інституції визначають країни з найвищим рівнем бідності, що спонукає світове співтовариство спрямовувати фінансові ресурси для вирішення найгостріших соціальних проблем. Окрім цього, формування рейтингів країн за показником рівня бідності активізує діяльність національних урядів щодо використання фінансових важелів подолання бідності в цих країнах.

Ще однією важливою перевагою визначення величини абсолютної бідності є можливість застосовувати фінансове забезпечення безпосередньо для надання допомоги малозабезпеченим і з'ясування обсягу необхідних для цього фінансових ресурсів. З цією метою, зазвичай, використовують показник

прожиткового мінімуму. В окремих країнах офіційну межу бідності визначають саме на рівні прожиткового мінімуму. Таким чином, особи, що проживають нижче цієї межі, вважаються бідними. Розмір прожиткового мінімуму здебільшого розраховують відповідно до мінімального обсягу ресурсів, необхідного для забезпечення потреби в харчуванні, промислових товарах і послугах.

В Україні офіційне трактування прожиткового мінімуму наведено в Законі України "Про прожитковий мінімум". У зазначеному документі цей термін трактується як вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [2, 1].

Важливе значення для населення має створення умов для одержання доходів вище межі абсолютної бідності, що, таким чином, убезпечує від скрутного матеріального становища. Зважаючи на важливість цього положення, в Конституції України закріплена норма про те, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [3, 4б].

Величину абсолютної бідності можна розраховувати на основі оцінювання доходів або видатків домашніх господарств. У розвинутих країнах, зазвичай, пріоритет віддають використанню даних щодо доходів домашніх господарств. Проте, в країнах з транзитивною економікою, де неформальний сектор економіки становить велику частку, дані про доходи, зазвичай, занижені. З огляду на зазначене, науковці обґрунтовують доцільність застосування відомостей щодо видатків, як надійнішого способу дослідження рівня добробуту домашніх господарств [4, 17].

Результати дослідження абсолютної бідності можуть слугувати як основою для роз-

рахунку рівня фінансового забезпечення подолання бідності, так і бути використані для оцінки його результативності. Найважливішими показниками встановлення результативності фінансового забезпечення подолання абсолютної бідності, на нашу думку, є рівень і глибина абсолютної бідності.

Суб'єктивність визначення межі абсолютної бідності значно ускладнює застосування цього показника в процесі фінансового забезпечення подолання бідності. Встановлення прожиткового мінімуму на нижчому рівні, ніж це об'єктивно обґрунтовано, призводить до того, що фіксується занижений рівень бідності. Навпаки, наслідком необґрунтованого завищення межі абсолютної бідності є її вищі показники. Таким чином, при фінансовому забезпеченні подолання абсолютної бідності слід враховувати ризики помилкового визначення межі абсолютної бідності. Враховуючи практику її визначення, вчені роблять висновки про наявність значного впливу політичних факторів на цей процес [1, 8], що негативно позначається на об'єктивності показника абсолютної бідності.

Адміністративне встановлення межі абсолютної бідності в умовах циклічного розвитку економіки та постійної зміни цін призводить до появи часового лагу між настанням реальної потреби в зміні величини межі бідності та ухваленням необхідного рішення. З огляду на це, можна стверджувати про наявність як суб'єктивних, так і об'єктивних факторів відхилення цієї межі від реальної величини, наслідком чого є викривлення показників абсолютної бідності.

При формуванні фінансового забезпечення подолання бідності доречно враховувати показники відносної бідності. Застосування цього підходу передбачає порівняння ресурсів домашніх господарств з певною часткою середньої величини ресурсів населення, або їхнього медіанного рівня. Більшість науковців схиляються до застосування медіанного рівня ресурсів, оскільки вимір цього показника, зазвичай, є точнішим, а та-

кож вірнішим у нормативному сенсі, оскільки бути бідним – означає бути на узбіччі від звичайного способу життя, який не залежить від становища багатих [5, 309]. Такий спосіб визначення бідності дає змогу відмежувати його від показника нерівності.

При вимірюванні відносної бідності можна уникнути деяких проблем, які виникають в процесі визначення абсолютного рівня бідності. Так, завдяки тому, що межа відносної бідності встановлюється як певна частка середнього або медіанного обсягу ресурсів домашніх господарств відсутні ризики, пов'язані з суб'єктивністю розрахунку прожиткового мінімуму. Крім цього, межа відносної бідності є динамічною величиною, що сприяє оперативному фіксуванню зміни рівня життя населення. З огляду на це, інформація про відносний рівень бідності є об'єктивнішою та краще захищеною від маніпулювання владними інститутами, порівняно з даними про розмір абсолютної бідності.

За результатами дослідження цього аспекту бідності можна одержати важливу інформацію щодо величини бідності, динаміки бідності, регіональних відмінностей показників, а також про ступінь нерівності у суспільстві. В процесі дослідження можна з'ясувати ризики бідності, її поширеність у регіональному розрізі тощо. Зазначені відомості характеризуються високим рівнем об'єктивності та достовірності.

Враховуючи переваги інформації про відносну бідність, багато розвинутих країн офіційну межу бідності визначають за допомогою цього методу. Так, в країнах Європейського Союзу бідними вважають осіб, грошові доходи яких становлять менше 60% медіанного рівня грошових доходів [6]. Схожий підхід використовує низка країн СНД [7, 136]. В Україні офіційна межа бідності визначається на основі відносного критерію зарахування різних верств населення до категорії бідних, який розраховується за фіксованою часткою середньодушових витрат – 75% медіанного рівня сукупних витрат у розрахунку на умовного дорослого [8].

При формуванні фінансового забезпечення подолання відносної бідності доречно враховувати високу складність чіткої ідентифікації бідних. У зв'язку з цим, доволі важко здійснювати фінансове забезпечення для поліпшення матеріального становища конкретних незаможних людей з метою скорочення масштабів бідності в країні. З огляду на зазначене, фінансові ресурси доцільно спрямовувати не тільки для забезпечення прожиткового мінімуму осіб, а й для мінімізації дії чинників, що спричиняють бідність.

Відомості про відносну бідність доречно враховувати насамперед під час загального коригування фінансового забезпечення подолання бідності. Дані про відносну бідність є важливим індикатором при фінансуванні регіонального розвитку. Крім цього, показники рівня та глибини відносної бідності можуть бути основою для ухвалення рішень щодо коригування ступеня перерозподілу в суспільстві. Таким чином, на основі динаміки зазначених показників, можна зробити висновок про результативність фінансового забезпечення подолання відносної бідності.

У процесі фінансового забезпечення суспільних потреб завжди велику цінність має оцінка самими індивідами цього процесу. Враховуючи це, всі розвинуті країни застосовують суб'єктивне оцінювання бідності. За результатами цього дослідження одержують інформацію щодо величини частки осіб, які відносять себе до категорії бідних. Таке спостереження цінне насамперед тим, що дає змогу визначити рівень соціальної напруженості в суспільстві, зумовленої проблемою бідності [1, 26].

Проведення дослідження суб'єктивної бідності передбачає, зокрема, надання респондентам права самостійного визначення межі бідності. Таким чином, в результаті аналізу відповідей респондентів можна зробити висновок про суспільно прийнятний рівень мінімальних доходів, які забезпечують необхідну життєдіяльність. Проте, в цьому випадку слід мати на увазі наявність залежності розміру мінімального обсягу до-

ходів від фактичних доходів домашніх господарств [9, 36], що потребує певної обережності у трактуванні одержаних результатів щодо рівня межі бідності.

Вплив фінансового забезпечення безпосередньо на подолання суб'єктивної бідності вкрай обмежений. Оскільки показник цієї форми бідності характеризує загальний стан економічного добробуту індивідів, фінансове забезпечення доречно орієнтувати на поліпшення загального добробуту суспільства. При цьому слід враховувати, що оцінювання власного матеріального становища населення здійснює на основі порівняння реального стану з тим, який воно вважає прийнятним. Через це, бажаного скорочення суб'єктивної бідності можна домогтися шляхом розширення фінансових ресурсів домашніх господарств, поліпшення умов проживання людей, а також створення умов для повноцінної реалізації особистих здібностей. Таким чином, динаміку показника суб'єктивної бідності можна використовувати у якості індикатора об'єктивної оцінки загальної результативності фінансового забезпечення подолання бідності в країні.

Велике значення для ефективного фінансового забезпечення подолання бідності має застосування комплексного впливу на всі чинники бідності. Найповніше дослідження усіх аспектів цього явища, відповідно до сучасного широкого трактування терміну "бідність", можна здійснити шляхом застосування деприваційного методу. Застосування такого підходу дає змогу одержати відповіді про депривації у найрізноманітніших сферах життєдіяльності. Тому, найважливіше значення при формулюванні концептуальних підходів до фінансового забезпечення комплексного вирішення проблеми бідності, на нашу думку, доцільно надавати результатам вивчення бідності за умовами життя.

Результати дослідження бідності за умовами життя, на відміну від інших методів, мають низку переваг. Індивідам надається право самостійного визначення критеріїв бідності, що дає змогу одержати інформа-

цію щодо консолідованого розуміння ознак бідності. Формування широкого спектра параметрів бідності забезпечує найповніше врахування усіх аспектів бідності. Процедура проведення дослідження бідності за умовами життя дає змогу одержати достовірну інформацію про склад незадоволених потреб.

В цьому разі є можливість чіткіше визначати пріоритети поліпшення матеріального добробуту домашніх господарств. За підсумками дослідження умов життя людей, можна встановити проблеми доступності найважливіших соціальних послуг, зокрема, охорони здоров'я, освіти, тощо і на цій основі коригувати фінансове забезпечення цих сфер національної економіки. Наявність об'єктивної інформації про склад депривації є надійною основою для розробки та фінансового забезпечення житлових програм, як невід'ємного елемента подолання бідності.

Визначаючи концептуальні основи фінансового забезпечення подолання бідності, важливо визначити склад основних суспільних потреб, відсутність яких є причиною бідності. Для цього проводять детальні соціологічні дослідження, у процесі яких люди самостійно визначають перелік найважливіших потреб. У всьому світі, навіть у країнах з ефективними системами формування статистичної інформації, дослідження вважаються незалежними і достовірними джерелами інформації для виміру рівня бідності [10, 49]. Незважаючи на важливість зазначеного методу, в Україні комплексне соціологічне дослідження проблематики бідності до цих пір не проводилося. Наявні статистичні джерела містять лише обмежену кількість запитань, зокрема в офіційних статистичних збірниках наводиться інформація щодо окремих запитань про депривації за різними блоками обстеження (споживання, володіння товарами тривалого користування, житловими умовами тощо), проте відсутній спеціальний блок запитань, який давав би узагальнену інформацію щодо необхідності певних речей для населення та їхньої фактичної наявності [5, 312].

Для обґрунтування пріоритетних напрямків спрямування фінансових ресурсів з метою подолання бідності важливо з'ясувати найважливіші життєві умови, відсутність яких спричиняє бідність. В Україні офіційне дослідження громадської думки щодо сприйняття ознак бідності та наявності депривацій вперше було проведене в жовтні 2007 р. У процесі дослідження було передбачено вивчення думки респондентів щодо 46 ознак бідності, які висвітлювали такі напрямки: економічна депривація (за харчуванням; за непродовольчими товарами; за житловими умовами; у сферах охорони здоров'я, освіти та відпочинку; за можливостями задоволення через нестачу коштів інших важливих потреб) і розвиток інфраструктури як ознаки географічної доступності послуг та бар'єрів негеографічного характеру, які визначають позбавлення за доступом [11].

За результатами дослідження громадської думки українського суспільства було встановлено, що найбільша частка респондентів (98,4%) пов'язувала бідність з недостатністю коштів для того, щоб не відмовляти собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування. Деяко менше людей ознаками бідності вважали недостатність коштів для придбання найнеобхіднішого одягу та взуття (близько 95%). На думку понад 91% домогосподарств явище бідності характеризується, зокрема, відсутністю телевізора й холодильника. Переважна частина населення (більше 90%) важливе значення в забезпеченні небідного існування надає наявності мінімальних житлових умов. Більше 95% респондентів ознаками бідності вважали недостатність коштів для оплати необхідних медичних послуг та придбання ліків. Більше 90% такими ознаками вважали брак коштів для отримання будь-якої професійної освіти. Аналіз результатів опитування домашніх господарств дає змогу зробити висновок про високу суспільну важливість розвиненої інфраструктури. Так, значна частина респондентів (92–96%) ознаками бідності вважала відсутність поблизу житла медичної уста-

нови, аптеки, дошкільних закладів, об'єктів роздрібної торгівлі, відділень зв'язку, відсутність у населеному пункті закладів, які надають побутові послуги, а також відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвинутою інфраструктурою.

Досить неординарною щодо ознак бідності є експертна позиція постійного представника Програми Розвитку ООН і координатора ООН в Україні Френсіса М. О'Доннелла, який ознаками бідності вважає: неможливість користування повним спектром основних прав людини; неможливість розширення повноважень через відсутність дієвого права голосу в політиці; низький рівень справедливості через нерівний доступ, незнання, упередженість і корупцію судової влади; зловживання владою та неефективне застосування законів; інституційне виключення з процесу прийняття рішень; низький рівень знань через ізоляцію та (або) хабарництво у сфері освіти та засобів масової інформації; обмеження свободи вибору через відсутність механізмів гарантування прав споживачів; низький рівень доступу через віддаленість, застарілість і ненадійність послуг; відсутність інституційної прозорості; непрозорість політики через незрозумілість владних структур та їхньої діяльності; нерівність, маргіналізація та соціальне виключення [13].

Враховуючи суспільну думку щодо складу депривацій, а також позицію з цього приводу провідних вчених [14, 5], доцільно визначити найважливіші суспільні потреби, задовольнити які можна завдяки використанню фінансових ресурсів. На цій основі цілком можливо обґрунтувати пріоритетні напрямки фінансового забезпечення подолання бідності.

Із наведеного вище переліку основних депривацій можна зробити висновок, що основними причинами бідності є недостатність фінансових ресурсів для придбання потрібних продуктів харчування, найнеобхідніших промислових товарів і послуг. Для цього домашні господарства повинні мати певний обсяг грошових ресурсів, який не може бути меншим від величини прожиткового мінімуму (рис. 1).

Враховуючи закономірності функціонування економіки та інституційне середовище життєдіяльності суспільства, можна зробити висновок, про те, що тільки частину потреб можна забезпечити за рахунок фінансових ресурсів домашніх господарств. Проаналізувавши склад найважливіших депривацій, нескладно помітити наявність у ньому суспільних благ, придбання яких окремими індивідами є неможливим. Такі характеристики властиві насамперед соціальній інфраструктурі – дорогам, мостам, громадському

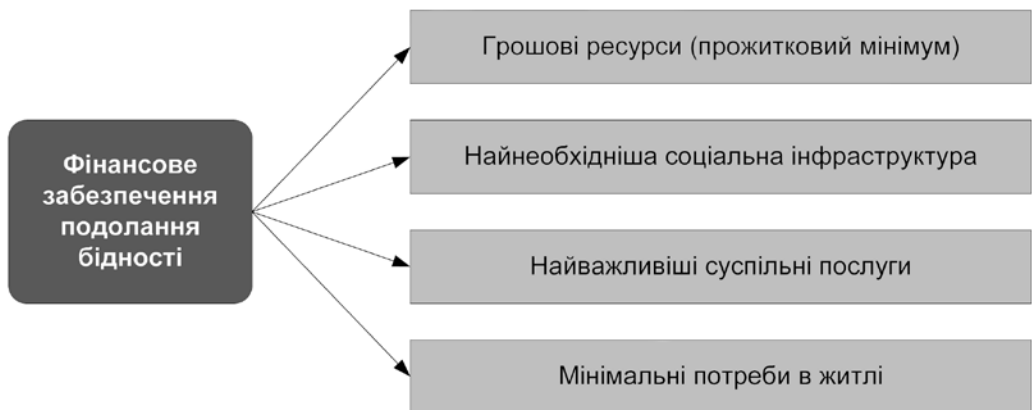


Рис. 1. Пріоритетні напрямки фінансового забезпечення найважливіших суспільних потреб

транспорту, об'єктам торгівлі та послуг тощо. Отже, фінансове забезпечення розвитку найнеобхіднішої соціальної інфраструктури є важливим чинником мінімізації бідності.

Зважаючи на сучасне трактування явища бідності, а також на суспільне визначення складу депривацій, доречно виокремити групу потреб, можливості задовольнити які повинні бути однакові в кожній людині. З метою досягнення соціальної справедливості в країні, важливо забезпечити рівний доступ до таких суспільних послуг, відсутність яких спричиняє бідність. На основі дослідження складу депривацій, можна зробити висновок про те, що такими послугами є насамперед охорона здоров'я та освіта.

Результати останніх наукових досліджень, проведених Всесвітньою організацією охорони здоров'я, засвідчують наявність великого соціального та економічного ефекту внаслідок зменшення економічної нерівності щодо здоров'я. Так, у матеріалах цієї організації вказано, що негативні наслідки нерівності в доступності послуг охорони здоров'я полягають у тому, що вони є перешкодами функціонування економіки, чинником збільшення суспільних витрат і зменшення соціального благополуччя [15, 19]. Таким чином, забезпечення однакової доступності необхідних послуг охорони здоров'я для всіх членів суспільства обґрунтоване як в морально-етичному, так і економічному плані.

У сучасному суспільстві принципово важливе значення у можливості реалізації людських здібностей має рівень освіти людей. Окрім того, що освітні послуги формують необхідні знання та навички у осіб, а це сприяє їхній успішній професійній діяльності, їм також властиві значні позитивні екстерналії. Адже, коли людина не отримує основних навичків, які необхідні для того, щоб стати продуктивним і відповідальним членом суспільства, від цього втрачає все суспільство [16, 1].

Слід зазначити, що склад найважливіших суспільних послуг, доступ до яких є рівний для кожної людини визначається сформованим в країні інституційним серед-

овищем під впливом загальнонаціональних цінностей. Ширший перелік послуг належної якості, що надаються членам суспільства на безоплатній для них основі, безумовно, позитивно позначається на мінімізації бідності в країні. Надання громадянам безпосередньо суспільних послуг дає змогу забезпечити доступ до одержання тих суспільних благ, які, на думку переважної більшості населення, мають велику користь, однак вигода від них може бути недооцінена самими індивідами.

На наше переконання, зі складу депривацій, які, на думку респондентів і вчених, спричиняють бідність, доцільно виокремити потреби в житлі (рис. 1). Це обумовлено тим, що забезпечення зазначеної потреби передбачає застосування фінансового інструментарію, відмінного від тих, що застосовуються для задоволення інших суспільних благ. Професор В. І. Кравченко вважає, що, житло є базовою людською цінністю, оскільки від якості житла значною мірою залежить настрої людей, їхнє ставлення до влади, рівень здоров'я та освіти, характер проведення вільного часу і ще багато іншого [17, 32].

Приймаючи до уваги високу вартість житла, недоцільно розглядати можливості задоволення цієї потреби в межах забезпечення прожиткового мінімуму. Це потребує специфічного механізму фінансового забезпечення. Зважаючи на цю обставину, професор В. Бобков обґрунтовує доцільність виокремлення групи бідних осіб, в яких, незважаючи на наявність доходів, що перевищують рівень прожиткового мінімуму, незадоволені мінімальні житлові потреби [18, 30]. Такий підхід слугує ще одним аргументом на користь фінансового забезпечення задоволення мінімальних житлових потреб людей, як окремого пріоритетного напрямку подолання бідності.

Підсумовуючи все вищевикладене можемо зробити такі висновки і узагальнення:

1. Фінансове забезпечення вирішення основних потреб домашніх господарств, відсутність яких є причиною бідності, необхідно спрямовувати на формування грошових

ресурсів домашніх господарств на рівні, що перевищує прожитковий мінімум; використовувати на розвиток найнеобхіднішої соціальної інфраструктури; спрямовувати на виробництво доступних найважливіших суспільних послуг; а також на задоволення мінімальних житлових потреб.

2. Результати дослідження кожного аспекту бідності слугують дієвими орієнтирами для фінансування тих чи інших заходів, спрямованих на поліпшення умов життя людей. Належний рівень фінансового забезпечення подолання бідності передбачає застосування комплексного підходу до фінансування заходів з урахуванням характерних особливостей кожного з проявів цього суспільного явища.

Зважаючи на вищезазначене, оцінювання результатів фінансового забезпечення подолання бідності передбачає застосування низки показників, що характеризують динаміку різноманітних характеристик бідності.

Література

1. Бідність в Україні: методика та практика аналізу. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2008. – 53 с.
2. Закон України “Про прожитковий мінімум” станом на 01.06.2008 р. / <http://www.rada.gov.ua>
3. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Офіційне видання. – К.: Право, 1996. – 64 с.
4. Разумов А. А., Ягодкина М. А. Бедность в современной России. – М.: Формула права, 2007. – 336 с.
5. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. – К.: ТОВ “Видавництво “Консультант”, 2006. – 428 с.
6. Комітет статистики Європейського Союзу / <http://www.europa.eu.int/comm/eurostat/newcronos>.
7. Синицина И. Бедность и пути преодоления в странах СНГ // Эковест. – 2006. – № 5. – С. 135–170.
8. Методика комплексної оцінки бідності. Затверджена наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки та з

питань європейської інтеграції України, Державного комітету статистики України, Національної академії наук України 05.04.2002 р. № 171/238/100/149/2нд // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – стаття 952.

9. Равайон М. Сравнительные оценки бедности. Статистические исследования уровня жизни населения. Рабочий документ № 88 Р. Всемирный банк. – Вашингтон, 1999. – 136 с.

10. Предложения по стратегии социальной защиты // Общество и экономика. – 2007. – № 4. – С. 45–123.

11. Доповідь “Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг”. Державний комітет статистики. 2008 / <http://www.ukrstat.gov.ua>

12. Бедность: альтернативные подходы к определению и измерению: Коллективная монография. – М.: Моск. центр Карнеги, 1998. – 282 с.

13. Вітальна промова Френсіса М. О’Доннелла, Постійного представника ПРООН і Координатора системи ООН в Україні на Міжнародній конференції з питань подолання бідності 16 квітня 2008 року, Київ / <http://www.un.org.ua>.

14. Черенько Л. М. Проблеми бідності в Україні: методи визначення та напрями подолання: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. – К., 2000. – 19 с.

15. Системы здравоохранения, здоровье и благосостояние: оценка аргументов в пользу инвестирования в системы здравоохранения: Материалы Европейской министерской конференции ВОЗ по системам здравоохранения “Системы здравоохранения – здоровье и благосостояние”, Таллинн, Эстония, 25–27 июня 2008 г. – Таллинн, 2008. – 76 с.

16. Хиллман Ари Л., Дженкнер Эва. Образование детей в бедных странах / Вопросы экономики 33. – Международный валютный фонд. – 2004. – 16 с.

17. Кравченко В. І., Паливода К. В. Фінансування будівництва житла: Новітні тенденції. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 131 с. (Вирішуємо житл. пробл.).

18. Бобков В. Российская бедность: измерение и пути преодоления // Общество и экономика. – 2005. – № 3. – С. 19–37.